

շիրիմն այն մարդու, որ այնքան մեծական գերեւ է խաղացել Հայկական ազատագրութեան անգրաւելի շարժման օրերին:

Ընդհին ծածկուած է մի հասարակ որձաքարով եւ չուրի իր շուրջը ճիւղէ պատուար, որ պատպանէր նրան կողքի բարձրութիւնից անընդհատ թափուող քարերից ու փուլածքներից: Նա եւս վաղուց արդէն մոտացուած կը լինէր — ինչպէս մոտացուած են նրա կողքին իրենց յաւիտենական հանգիստը գտնողները — եթէ մեզ անյայտ մէկի խնամու ձեռքը չհոգար այդ մասին եւ մի փոքր չապահովէր նրան ամէն ինչ եղծանող ժամանակի զործանիչ հարուածներից:

Եւ եթէ այսօր, շուրջ 200 տարուայ ժամանակամիջոցից յետոյ, մենք դեռ եւս գիտենք, թէ ում խոնջացած մարմինն է հանգչում այդ անշուք շիրմի մէջ, — դա շնորհիւ այն անձնաորութեան է, որ իր սրտացաւ ձեռքով փորձեւէ որձաքարի ամուր կուրծքը եւ գրոշմել նրանում անմահ անունը ինկիւնի հերոսի:

“ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆՈՒՄԻՆ ՄԵԼԻՔՓԻՍԱԿԱՆԻՆ, ՈՐ Է ՈՐԻՒՄ ՊԱՆԱՍԱՆԻՆ, — կարգում ենք մենք այնտեղ եւ կամայից ակնածանքի ու տրտմութեան խոր զգացումներով բռնուում դեպ այդ գորշ հողակոյտը, որ իր սառ ծոցի մէջ հաւատարմութեամբ գրկած պահում է թանկագին նշխարները հայրենասէր Մեղիքի:

Ես այստեղ թողի եմ տալիս ինձ մի քանի խօսքով վերադարձնելու ընթերցողի ծանօթութիւնը պատմական այդ աչքի ընկնող դէպքի հետ:

Ժը դարի 20-ական թուականներին սկսում է արեւելեան բաժնի Հայաստանի քաղաքական պատմութեան մէջ մի փառաւոր — բայց եւ գժբախտաբար շատ կարճատեւ — շրջան, մի բուռն ժողովրդի զպաւած ատելութեան պոթկուծի են հերոսական պայքարի շրջանն էր դա:

Ոչ օսմանցու են ոչ պարսկի դարաւոր բռնութիւններն ու հայածանքները չէին կարողացել սպանել ազատութեան ոգին լեռնոտ Միւսիլիքում: Նա ասարում էր այնտեղ — նման մոխիրների տակ թաքնուած մի կենսունակ կայծի, որ յարմար բոլորում բռնկում եւ ապշուծի ու սուկուծի ծանրութեամբ ձգնում է ուղիղը մարդու:

Ընտուով ներկայանում է այդ նպաստաւոր բոլոր Միջոցների արշաւանքովը Պարսկաստան՝ Էհսն-Էհսնի երկիրը հիւժման, քայքայման է մատնուում:

Եւ ահա՝ Միւսիլիքի ձիւնապատ գագաթները բացաւառուում են — ապստամբութեան բողով հրգեհուած . . .

Դաւիթ-Բեկը իր հերոսական խմբով հրաշքներ է գործում: Մենք լսում ենք նրանց ռազմի երգը, ձիերի դոփիւնը, հրազենների որոտը . . .

Հայրենիքի ազատութեան սիրով վառուած Հայ մարտիկների օրեցօր ստուարացող բուռնը անընդհատ կոխներ է մղում երկու ծակատի վրայ միաժամանակ, կուռ ընդգէմ՝ իրենց երկրում բռնակալած զանազան թուրք թախառական ցեղերի եւ կռուավարական կազմակերպուած զօրքերի՝ Նախ՝ Պարսկական եւ ապա՝ Օսմանեան:

Այդ բոլոր կոխների մէջ միշտ Դաւիթի հետն էր, նրանից անբաժան՝ Հալիմօրի իշխանը — Մեղիք փարսադանը: Նա չգաւաճանեց հայրենիքի ազատագրման գաղափարին եւ իր զորապետին նոյն իսկ այն ժամանակ, երբ Դաւիթի գործակիցներից շատերը, Սուլթան Ահմեդի զօրքերի յաղթողութիւններից սարսափած, լքեցին նրան տմարաքար եւ Օսմանցոյ լծի տակ մտան:

Դաւիթ, իր փորձաքիւն խմբով, յաղթում է մի քանի անգամ ջարդել Օսմանցիներին եւ իր երկիրը նրանցից մաքրել: Այս ամենը լսելով Պարսից արքայ Էհսն-Քահանազը, մի հրովարտակով Դաւիթին կարգում է “Իշխան եւ զլուս ամենայն իշխանաց մերոց, որք են ի կողմանեդ յայդոսիկ եւ երկիրդ Խախանու, զոր կայար քաղութեամբ, քեզ լիցի: Բայց դու ելցես եւ ժողովեսցես առ քեզ զամենայն զօրս եւ զխանս ի կողմանեդ այդոցիկ եւ ի բաց հանցես զՕսմանցի ի սահմանաց քոց”:

Ազատութեան մարտիկները հասել էին իրենց նպատակին: Միւսիլիք արդէն ազատուած էր մահմետական հպատակութիւնից, նա գտել էր իր որոնած ինքնավարութիւնը՝ Պարսկաստանի հովանու ներքոյ: Արքայական հրովարտակով Դաւիթը նշանակուում է իշխանապետ եւ լիւս-զօրուում մինչեւ անգամ դրամ հատանելու իրաւունքով: Առաջին քրիստոնէայ իշխանապետին գալիս եւ հնազանդութիւն են յայտնում “ամենայն իշխանք եւ գաւառապետք թուրքաց”:

Այնուհետեւ Դաւիթին մնում էր իրագործել վերջինից հրովարտակի երկրորդ կէտը, այն է՝ մաքրել Օսմանցիներից իր երկրի սահմանները:

1 Գաւառութիւն Դաւիթ-Բեկին, Հրա. Ա. Գուլարեան, էջ 59:

Ու այդ նպատակով նա դուրս է գալիս Հայրենոյից եւ Մեղրի, Կարճեւան, Օրգուբաթ, գաւառ գծով Օսմանցիներին ամենուրեք ջարդելով ու հալածելով, Ագուլիս է հասնում:

Բայց այստեղ նա իւրայիններով ծուղակն է ընկնում:

Թեւեւ Ագուլեցիք եւս սկզբում կեղծաւորութեամբ սիրով են ընդունում Դաւիթին եւ իրենց հնազանդութիւնը յայտնում — նրա ձեռքը համբուրելով, սակայն շուտով դաւաճանում են նրան, որովհետեւ նրանք իրենց համակրութեամբ, իրենց առեւտրական շահերով կապուած էին Օսմանցոյ հետ, որովհետեւ նրանք համոզուած էին — որ եւ ամենից գլխաւորն է — թէ Դաւիթ իշխանութիւնն այդ կողմերում երկարատեւ լինել չէ կարող եւ Օսմանցիք դարձեալ պիտի գան ու տիրանան իրանց:

Այդ հանգամանքը, անշուշտ, գաղտնիք չէր Դաւիթ-Բէկի համար, նա գիտէր Ագուլեցոց, նա մանաւանդ նրանց մեծերի, օսմանցասիրական ձգտումները: Եւ հաւանորէն դա էր գլխաւոր պատճառը, որ երբ Ագուլեթի քաղաքացեալ Մելիք Մուսին եւս ներկայանում է նրան հնազանդութեան համարյով, Դաւիթ հրամայում է գլխատել նրան — որպէս այդ ուղղութեան զօրաւոր ներկայացուցիչ: Այդ ժամանակ Մելիք փարազանն առաջանալով, բարեխոսում է Մելիք Մուսիի համար եւ նրա մահուան գաղտնիքը փոխում:

Այս դէպքից յետոյ չէ անցնում ընդ ամենը երկու օր, երբ Ագուլեցիք դէպի Դաւիթ ունեցած իրենց ներքին թշնամութիւնը ցուցանում են՝ Մելիք Մուսիի առաջնորդութեամբ նրանց ապաստանած Ս. Թովմայի վանքը հրացանակոծելով: Դաւթեանք չեն պատասխանում, նրանք խնայում են Ագուլեցոց «վան գոլոյն համազգի», եւ չեն կամենում ի զուր տեղը այնքան արիւն թափել, «զի ի քաղաքի անդ էին իբրու տան հալար տուել չայոց»¹:

Տեսնելով Ագուլեցոց կամակործութիւնը, Մելիք փարազանը դուրս է գալիս վանքի պարսպի վրայից համոզելու նրանց, որ գոնէ թիւյ տան իրենց դուրս գալ պաշարումից եւ հեռանալ Ագուլիսից — խոստանալով ոչ մի վնաս չտալ նրանց: Սակայն նրանք, «անաւել եւս վատթար գոլով», տեղն ու տեղը սպանում

են խաղաղութեան միջնորդին՝ խաղաղութեան քարոզ շրթունքին: Ուրիշ եւք չգտնելով, Դաւթեանք քանդում են պարսպի մի մասը եւ ծածուկ դուրս գնում:

Ահա այդ խաղաղասեր ու հայրենասեր մարդու, Մելիք փարազանի շիրիմն է, որ այսօր — գտնուելով չափազանց արգահատելի դրութեան մէջ եւ մի այդպիսի անշուշտ ու կեղտոտ վայրում — որովհետեւ յաճախ անասուններ են մակաղում այդտեղ — մօտ է իսպառ մահացուելու, անյայտութեան անգունդն ընկնելու վտանգին: Ճիշտ է, թէ եւ — ինչպէս արդէն ստացինք — նա ունի տապանադիր, բայց այդ տապանադիրը փրկել ամենազօր ժամանակի եւ բնութեան աւերաբնէնից այսուհետեւ հազիւ թէ կարելի լինի, որովհետեւ նախ արդէն եղծուել, գոժաւոր-ընթուկներ է դարձել նրա արձանագրութիւնը — եւ ուրեմն մի օր բոլորովին անընթեռնելի կը դառնայ, — եւ երկրորդ՝ մեծակայ բարձրութիւնից տեղացող քարերն ու փուռածները չեն դադարեցնում իրենց աւերիչ արշաւանքը դէպ իրենց հովանուները պատասպարուած շիրիմները: Ցախաւին մեղրից մօտ ժամանակներում այդ ակնաւոր ազգային գործիչ տապանը իսպառ մահացուած, կորած է եղել փուռածների տակ: Թափֆուն է պատկանում նրան յայտագործողի պատիւը: Ագուլեթի դպրոցում ուսուցիչ եղած միջոյն, նա պեղում, փորփրում է այդտեղ շեղացած իշուրբը եւ նրանց խորքերից լոյս աշխարհ հանում հայրենիքի ազատութեան մարտիկի գերեզմանը:

Այսօր նա դեռ եւս բայց է, դեռ եւս յայտնի, բայց ոչ զք չէ կարող երաշխաւորել, որ վաղը նորից չի անհետանայ եւ փուռածների տակ կորչի:

Հարկաւոր է ընդ միշտ ապահովել ինկնիկ Հերոսի սրբազան շիրիմը կորչելու, մոռացնելու սպառնալիքից. հարկաւոր է փոխադրել նրա աճիւնը մի աւելի պատշաճ, յարգի վայր եւ այնտեղ մի վայելուչ դամբարանի մեջ ամփոփել: Այդ պատշաճ վայրը — մեր համեստ կարծիքով — մօտիկ գտնուող Ս. Թովմայի վանքն է, որտեղ նա, հայրենի երկրի ազատագրութեան գաղտնի նուիրուած զօրավարը, իր եղբրական վախճանն է գտել:

Ինչ վերաբերում է վրան մահաբաձան կանգնեցնելու խնդրին, պէտք է ստեղծ, որ դա եւս չափազանց անհրաժեշտ է, Հայաստանի ազատագրման անգրաւիկ շարժման մարտիկներին

¹ Պատմութիւն Դաւիթ-Բէկին, էջ 84:

եւ ոչ մէկը — որքան մեզ յայտնի է — չէ արժանացել իր վերայ մահարձան ունենալու բախտին: Մեկը-Փարսազանի վրայ կանգնեց-նելիք մահարձանը կը լինի միւսներն ժամանակ նաեւ մահարձանը այն հերոսական խմբի, որ ԺԺ. դարի սկզբներում անհաւասար կռիւ եր մղու՝ յանուն իր երկրի ազատութեան, յանուն իր ժողովրդի մարդավայել ապագայի:

Բնական է ենթադրել, որ ինչպէս աճիւնի փոխադրութեան, այնպէս էլ մահարձան կանգ-նեցնելու նախաձեռնութիւնը Ագուլեցիք իրենց վրայ վերցնէին, քանի որ նախ՝ թէ հին շէրմին եւ թէ՛ առաջարկուած նոր տապանավայրին նրանք են ամենից մօտիկը, եւ երբորդ՝ իրենց պայպերի գործած յանցանքը՝ ընդգէմ Մեկը-Փարսազանի եւ մեր հայրենիքի ազատութեան գաղափարի, քրքրե պէտք է աշխատեն դրանով գէթ մասամբ թեթեւացնել:

Եւ ճշմարտութեան դէմ մեղաւորած շիւ-նելու համար պիտի խոստովանենք, որ Ագու-լեցիք, յիրաւի, զգու՛մ իր իրենց պարտականու-թիւնն այդ խնդրում: Դեռ անցեալ մայիսի սկզբներին կազմուեց մի Յանձնաժողով այդ նպատակի համար: Աճիւնը փոխադրութեան յոյրլուութեան համար վերջնա դիմեց վեհա-փառ պաթոզիկոսին. — բայց — ինչպէս երեւում է — Էմիթանը համաժողովը դրան եւ ամիսներ լուծութիւնից յետոյ պատասխանեց. «Կէտք է դիմել Գ. Կահանգապետին:

Էմիթանի այդ օրինակ վերաբերմունքը զեպ այդ գեղեցիկ ձեռնարկութիւնը իր վեհա-տեցնող շնչով թուլացրեց Յանձնաժողովի գոր-ծունէութիւնը եւ նա ապագային թողեց Մեկը-Փարսազանի աճիւնի փոխադրութեան եւ մահարձանի խնդրով զբաղուիլը:

Վ. Ագուլիս, 28 Յունուարի 1912:

Յ. ՏԵՐ - ՅԱԿՈԲՅԱՆ

Ս Ա Տ Ե Ն Ա Ս Օ Ս Ա Կ Ա Ն

A. MEILLET, Altarmenisches Elementarbuch, Heidelberg 1913, Carl Winters Universitäts-Buch-handlung, X+212, 9/16 Mk. 5.40, կգ՝ 6.40.

Առթական խնդրանքներու քաղաքավարու-րէն ընդ առաջ փութալու տենչով կարկառուած գործ մը չէ Հայերէնագէտին այս նոր աշխա-

տաիրո-թիւնը, այլ իւր անհատնում ուսում. նասիրութեանց՝ ի մասնաւորի սակայն Esquisseի եւ Recherches sur la syntaxe comparée de l'arménien յօդուածաշարքի մէջ անձնապէս քննած ու լուսաբանած լեզուաբանական-քե-րականական օրէնքներու մեթոդիկ համագու-մարը, ուր հիւրընկալուած են նաեւ հայ բանա-սիրութեան մատակարարած լուսաբանութեանց կարեւոր արդիւնքները:

Յառաջընթաց այսպիսի գործունէութիւն մը եւ պատրաստութիւն մը բաւական էր արդէն «տարրական քերականութիւնս», զլուխ կարգե-լու ցայտ՝ հրատարակուած հայերէն դասագիրք գերականութիւններու, որոնց մէջ ի՛նչ այնչափ զուտ գասական հայերէնի օրէնքներն են որ կը տիրեն, որչափ անձնական ճաշակն ու քմայհա-ճոյքը: Ա.ի հեղինակութեան առաւելութիւնը սակայն այսչափով չ'եղբարկակուիր, ընդունուած յօրինուածութիւնը, աւանդուած կանոնները մեկնելու կերպն ու ձեւը, աւելորդ հոլովներու հանձարեղ յայալուսնի ու պարզումը, եւ մանա-ւանդ այն տիրող հոգին, որ գասական հայերէնի մէջ ամենուրեք կանոնաւորութիւն կը միտի տես-նել՝ արհամարհելով միամիտ ընդօրինակողներու ներմուծումներն ու եղծումները, ահա ասոնք են որ գերազանց արժանիք կու տան Elementar-buchին, որուն պակասութիւնն է թերեւս միայն համառոտութիւնը:

Այստեղ թող չու տամ ինծի քանի մը ամբողջացուցիչ դիտողութիւններ յայտնելու, որոնք կը յուսանք թէ «Տարրական քերականու-թեան», անդրադոյն կատարելագործման կրնան ծառայել: Կերականութեան մէջ խօսելով Ա. հիւ-գերորդ դարու դրական գործունէութեան վրայ — որ առաւելապէս եկեղեցական է, — աշխար-հիկ գրականութեան նոյն դարու մէջ իրեւն երկպայցուցիչ կը ճաննայ Ս. Կախթանեայ Աղբաքանդու վարքը (էջ 2), որ դժբախտաբար դուրս է գասական շրջանէն. — էջ 26 յառաջ կը բերուի Երէմի միակ ձեւը, որուն հարազա-տութեան մասին լրջօրէն տարակուսելու պատ-ճառներ պահաս չեն, այսպէս նաեւ ող-լիէ՛ր բայը (էջ 117), իսկ աւեր-անեղականը (էջ 31)

Կախտար են Meillet հետեւեալ տողերը. «elles (այսինքն les observations partielles) montreront que, plus on observe avec précision une langue qui a été notée d'une manière sincère comme l'arménien, plus on y aperçoit d'inflexible régularité». Observation sur la graphie de quelques anciens manuscrits de l'évangile arménienne, Journal Asiatique, 1904, էջ 492.